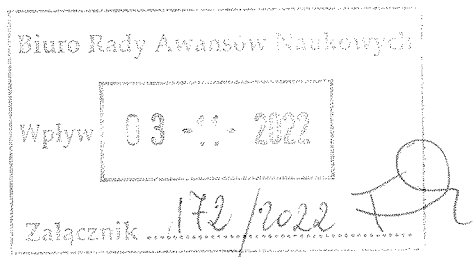

Prof. dr hab. Bogusława Urbaniak
Katedra Pracy i Polityki Społecznej
Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 39
90-214 Łódź

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr *Magdaleny Głowackiej*

pt. *Produktywność społeczna osób starszych korzystających z usług domów dziennego pobytu*
przygotowanej pod opieką promotora prof. dr hab. Aldony Andrzejczak oraz promotora pomocniczego
dr Joanny Schmidt w Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu

Niniejsza recenzja została przygotowana zgodnie z uchwałą Rady Awansów Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu podjętą na posiedzeniu 8 lipca 2022 r. w związku z przewodem doktorskim mgr Magdaleny Głowackiej wszczętym na podstawie ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 roku w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora.

1. Ocena podjętej tematyki badawczej oraz jej wkładu do rozwoju nauki

Tematyka produktywności społecznej nie cieszy się zbyt dużym zainteresowaniem badaczy. O ile produktywność w dziedzinie gospodarczej ma bogaty dorobek badawczy, w tym także dotyczący produktywności pracy, to w obszarze społecznym jest to obszar pomijany. Badania i analizy dotyczące aktywności społecznej osób starszych i związanej z nią produktywności należą do rzadko podejmowanych. Z tego względu dobór tematyki podjętej w dysertacji należy uznać za właściwy.

Doktorantka postanowiła zająć się produktywnością osób starszych, które mają możliwość skorzystania z usług domów dziennego pobytu (DDP) w woj. wielkopolskim. Pod pojęciem produktywności społecznej Doktorantka rozumie (...) *różnorodne czynności wykonywane przez seniorów takie, jak obowiązki domowe, opieka nad osobami zależnymi, nieformalna pomoc udzielana przyjaciołom i sąsiadom, działania wolontariackie oraz rozwój kompetencji* (s.6). Za główny cel pracy przyjęła „(...) *ocenę relacji między pobytem w dziennym domu w czasie pandemii COVID-19 a postawą produktywną społecznie osób starszych*” (s. 5), a więc zainteresowanie ukierunkowała na produktywne postawy i zachowania osób starszych w obszarze społecznym. Przedstawione zostały związki między postawami i produktywnością społeczną osób starszych. Zabrakło natomiast wskazania jakimi

miernikami będzie posiłkować się badaczka przy ocenie owych relacji, zaprzestając w dysertacji na opisie słownym.

2. Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie ekonomia i finanse

Dysertacja jest z pogranicza ekonomii i polityki społecznej. Dwa pierwsze rozdziały dysertacji są poświęcone problematyce z zakresu ekonomii i finansów, gdzie Autorka prowadzi rozważania m.in. na temat srebrnej gospodarki oraz zajmuje się dość szczegółowo istotą produktywności w naukach ekonomicznych. Istotne dla całości dalszych badań są jej rozważania na temat produktywności społecznej, w tym produktywności społecznej osób starszych. Całość badań terenowych należy zaklasyfikować do obszaru polityki społecznej, natomiast podjęta w dysertacji próba interpretacji uzyskanych informacji jakościowych jest osadzona w nurcie ekonomii i finansów. Przedstawione treści wraz z przywołaniem literatury z zakresu ekonomii i finansów należy dokumentują wiedzę teoretyczną Doktorantki w tym obszarze.

3. Ocena przyjętej metody badawczej – założeń, celu, doboru narzędzi badawczych i przebiegu procesu badawczego

Na podstawie sformułowanego celu głównego dysertacji można wnosić, że Doktorantkę będą interesować postawy osób starszych, w szczególności postawy produktywne społecznie. Zabrakło w rozprawie nawiązania do tego, dlaczego badane będą postawy i jaki ma być ich związek z produktywnością społeczną osób starszych.

Metodyka badań przyjęta w rozprawie została zawarta w rozdziale czwartym. Zarówno metodykę jak i sposób jej przedstawienia oceniam pozytywnie. Doktorantka wybrała za teren swoich badań województwo wielkopolskie i objęła nimi osoby starsze korzystające z domów dziennego pobytu powstałych w ramach Programu Wieloletniego Senior + na lata 2015-2020. Zabrakło objaśnień, dlaczego akurat ten teren został wybrany do badań, gdyż odsetek osób w wieku 60+ w populacji tego województwa jest jednym z najniższych w skali kraju (por. wykres 3). Z przedstawionego opisu badanej próby wiadomo, że spośród 121 osób co piąta mieszka na wsi, prawie co druga w niewielkim mieście, które zamieszkuje nie więcej niż 20 tys. mieszkańców. Badana był więc dość specyficzna społeczność ludzi starszych z uwagi na miejsce z którego pochodzą. Na ich postawy miała prawdopodobnie wpływ specyfika lokalna charakterystyczna dla gmin miejsko-wiejskich. Szkoda, że Autorka nie pokusiła się o próbę zwrócenie uwagi, jak ten fakt mógł wpłynąć na postawy osób starszych oraz ich produktywność społeczną, np. w odróżnieniu od osób starszych z regionów wielkomiejskich.

Dobór metody badawczej (pilotaż i badanie właściwe) oraz konstrukcja narzędzia badawczego są prawidłowe (załącznik 1 to *Arkusze dyspozycji do ukierunkowanego wywiadu pogłębionego z osobami starszymi korzystającymi z usług domu dziennego pobytu*, prezentowany wraz z metryczką osoby

udzielającej wywiadu)). Nie ma hipotez badawczych, są natomiast pytania badawcze – jedno główne i sześć szczegółowych. Odpowiedź na pytanie główne, dotyczące roli domów dziennego pobytu w kształtowaniu produktywnych społecznie postaw osób starszych, miało dopomóc Doktorantce w ocenie relacji między pobytym osób starszych w domu dziennego pobytu a ich postawą społecznie produktywną. Doktorantka zaakcentowała dodatkowo fakt okresu pandemii, co moim zdaniem nie ma istotnego wpływu na istotę zagadnienia, gdyż nie ma bazy porównawczej z okresu sprzed pandemii Covid-19, która pozwoliłaby ocenić ewentualny wpływ pandemii na postawy osób starszych. Spośród sześciu pytań szczegółowych cztery bezpośrednio dotyczyły produktywności społecznej osób starszych. Wymienione przez Doktorantkę działania produktywnie społecznie należy uznać za właściwe. Doktorantka zdecydowała się na badania jakościowe (metoda sondażu diagnostycznego) w postaci wywiadów realizowanych telefonicznie i stacjonarnie. W tym celu w sposób właściwy powiązała szczegółowe pytania badawcze z dyspozycjami wywiadu. Sam proces badawczy był utrudniony z uwagi na przyjęty do badań okres przypadający na czas pandemii Covid-19. Doktorantka sprostaa temu zadaniu mimo napotkanych trudności.

4. Ocena struktury rozprawy

Układ rozprawy należy uznać za właściwy. Rozprawa składa się z sześciu rozwiniętych rozdziałów, wyraźnie wyodrębnione są trzy rozdziały o charakterze wprowadzającym do badań właściwych, rozdział metodyczny, przedstawiający wyniki badań terenowych, interpretacja uzyskanych wyników wraz w części osobnej uwagi końcowe, wnioski z badań i rekomendacje.

Pewne wątki można byłoby pominąć jako mało istotne z punktu widzenia przyjętego celu pracy, np. te dotyczące budowania i efektywności zespołu oparte na dorobku nauk o zarządzaniu i jakości (rozdział 2), czy świadczeń wypłacanych przez ZUS. (s.84-85). Inne wątki natomiast zasługiwałyby na pełniejsze rozwinięcie, np. te dotyczące kształtowania postaw społecznych.

Skoro osią badań w dysertacji jest ocena relacji między uczęszczaniem do domu dziennego pobytu a postawą produktywną społecznie zbyt mało miejsca poświęcono w rozprawie sposobie oceny owych relacji oraz kształtowaniu postaw ludzi starszych, nie tylko w odwołaniu do ich aktywności w ramach DDP.

Tytuł rozdziału trzeciego *Polityka społeczna wobec seniorów* nie pokrywa się z treścią rozdziału, przede wszystkim dlatego że nie ma w nim nawiązania do polityki społecznej, tym bardziej do polityki społecznej wobec ludzi starszych, czy wobec starości. Tytuł rozdziału powinien być inny z uwagi na przedstawiane treści w poszczególnych podrozdziałach, w których Doktorantka odwołuje się do pomocy społecznej.

Wyniki pogłębionych badań terenowych zostały szczegółowo przedstawiono w dwu rozdziałach. Doktorantka wykazała się znajomością badanej problematyki, którą chciała przedstawić wielostronnie. Jednak te interesujące wyniki badań można byłoby przedstawić w sposób bardziej zwarty, rezygnując z

drobiazgowego cytowania długich wypowiedzi respondentów na omawiane tematy (rozdział nr 5, zupełnie niepotrzebnie zajął aż 65 stron, a rozdział nr 6 aż 71 stron, gdy rozdziały początkowe miały zbliżoną liczbę stron poniżej 30). Zabrakło pomysłu/umiejętności przedstawiania wartościowych wyników badań jakościowych w sposób syntetyczny.

Oceny wyników badań zostały zamieszczone w ostatnim punkcie rozdziału nr 6, gdzie Doktorantka przedstawiła charakterystykę osób starszych, uczęszczających do domów dziennego pobytu, zwracając uwagę na ich postawy społecznie produktywne. Podjęła próbę oceny czynników budujących te postawy, wskazując między innymi, że samo przebywanie w tego typu instytucjach buduje wśród ludzi starszych potrzebę bycia aktywnym, stymuluje ich zachowania społecznie produktywne.

Moim zdaniem, dość niefortunnie wnioski z badań – ważne dla całości dysertacji, o dużej wartości poznawczej i aplikacyjnej – zostały umieszczone jako element tekstu zatytułowanego *Uwagi końcowe*. Objętość końcowej części dysertacji pod tytułem *Uwagi końcowe* jest równa objętości początkowych rozdziałów i tym samym powinna stanowić odrębny rozdział ze stosownym tytułem. Termin „uwagi” sugeruje mniej znaczące wypowiedzi typu komentarze, posłowie, czyli raczej poboczne zapiski do tekstu.

5. Ocena doboru i prezentacji literatury cytowanej w rozprawie

Doktorantka oparła swoją dysertację na bogatej i zróżnicowanej literaturze przedmiotu, choć pewne zastrzeżenia budzi zbyt mała liczba nowych pozycji - książkowych (tylko co czwarta pozycja została wydana po 2015 roku) i artykułowych (z lat 2020-2021 są zaledwie trzy pozycje). Problematyka starzenia się jest dość często podejmowana współcześnie zarówno w literaturze krajowej jak i zagranicznej, lecz nie znalazło to pełnego odzwierciedlenia w wyborze pozycji dokonany przez Autorkę.

Na ogół prezentacja bibliografii rozpoczyna się od osobno wydzielonych pozycji książkowych i artykułów, które mają zasadnicze znaczenie dla powstania dysertacji, gdyż prezentują dorobek naukowy z którym zapoznała się Doktorantka przygotowując swoją rozprawę. W przypadku recenzowanej rozprawy Doktorantka postanowiła rozpocząć prezentację bibliograficzną od spisu aktów prawnych (mających poboczne znaczenie dla tematyki rozprawy), następnie pojawił się łączny spis książek i artykułów, w trzeciej kolejności 12 źródeł internetowych (nie zawsze podano datę pobrania) oraz raporty i inne opracowania, z których większość to opracowania i roczniki Głównego Urzędu Statystycznego.

Taki dobór literatury (Doktorantka w dużej mierze bazuje na literaturze sprzed co najmniej 10 lat), być może wpłynął na sposób prezentacji tematyki starzenia się społeczeństwa, niepozbawiony czasem protekcjonalnego stosunku do ludzi starszych.

6. Ocena strony formalnej dysertacji pod względem językowym oraz sposobu prezentacji

Dysertacja jest napisana poprawnie pod względem stylistycznym. Są zamieszczone tabele i wykresy. Mam zastrzeżenia do nadmiernego, bez uzasadnienia merytorycznego przywoływania w rozprawie cytatów z literatury, zamiast samodzielnego omawiania kolejnych kwestii (czasem odnosi się wrażenie, że połowa tekstu zamieszczonego na stronie to cytowane fragmenty cudzych prac). Zbędne jest dość szczegółowe przedstawianie cudzych wyników badań, dość przyczynkowych, przeprowadzonych przez różnych autorów w kraju i poza nim w bliżej nieznanymi warunkach, w dość odległym okresie (czas, miejsce, wielkość próby itp.), bez dystansu do nich w tekście rozprawy. Użycie czasu teraźniejszego w opisach wyników badań sprzed wielu lat sugeruje uniwersalność opisywanych kwestii, co nie jest prawdą w świetle nowszych badań. Czy można pisać *obecni 20-latkowie...*s. 11), gdy cytowana praca została opublikowana w 2015 roku?

Doktorantka wskazuje, że wiek emerytalny uprawnia do różnego typu przywilejów (s.10) pomijając fakt, że wiąże się on także z wprowadzeniem instytucjonalnych ograniczeń dostępu do pewnych usług w związku z przekroczeniem bariery wieku; dyskusyjne jest nawiązanie do ageizmu (s. 21), wyłącznie przez pryzmat niepełnosprawności, która dotyczy osób w różnym wieku, nie tylko osób starszych.

Uwagi budzą niektóre sformułowania budowane na wyrost, nieznajdujące w pełni uzasadnienia w materiale dysertacji, np. s. 242 – autorka stwierdza, że jej *praca ukazuje istotę procesu starzenia się społeczeństwa w polskich realiach*, co nie jest prawdą, choćby z uwagi na cel pracy.

W rozprawie zabrakło tabel krzyżowych, np. przedstawiających charakterystyki demograficzne osób badanych (tylko tab. 27), zaprezentowano opis słowny oraz uproszczone zestawy tabelaryczne, przywołujące wyłącznie wartości bezwzględne (tab.11).

Podsumowując uwagi dotyczące strony formalnej rozprawy, pozytywnie oceniam umiejętności Doktorantki, mimo powyższych zastrzeżeń, z nadzieją na przyszłe lepsze efekty.

7. Uwagi końcowe

Doktorantka zrealizowała postawiony cel swojej rozprawy, zgodnie z wybraną metodą postępowania badawczego i odpowiedziała na pytania badawcze.

Do najważniejszych walorów rozprawy należy zaliczyć to, że:

- Dysertacja posiada duże wartości poznawcze i aplikacyjne, które mogą stać się punktem wyjścia do dalszych badań;
- Podjęta tematyka produktywności społecznej osób starszych może być traktowana jako nowy obszar srebrnej gospodarki. Stymulacja usług oferowanych przez osoby starsze na rzecz lokalnej

społeczności przyczyni się do zmiany optyki, w której starzejące się pokolenia będą postrzegane nie tylko jako konsumenci ale także jako producenci usług poprawiających dobrostan ludzi starszych.

- Usługi oferowane w ramach pobytu w domach dziennego pobytu mogą pozytywnie stymulować budowanie grup samopomocowych, choć – jak wykazano w dysertacji – ich aktywność jest bardziej skierowana do wnętrza grupy niż na rzecz lokalnej społeczności. Chodzi raczej o działania służące poprawie jakości życia osób starszych uczęszczających do tego rodzaju placówek. Rodzi się więc pytanie, na ile działania z zakresu pomocy społecznej, jako oferta DDP kierowana do osób starszych, są usługami konsumowanymi przez uczestników DDP, a w jakim zakresie jest to sposób na pobudzenie aktywności społecznej osób starszych i generowanie nowych usług, oferowanych przez uczestników DDP dla dobra innych osób starszych, także tych spoza ich najbliższych kręgów sąsiedzko-rodzinnych. Jest to o tyle istotne, że jak wykazała Doktorantka – *Gros seniorów nie pojmuje pojęcia wolontariatu; (...) postrzegają siebie jako osoby potrzebujące wsparcia* (s.244), *Niezbyt częste są również kontakty z sąsiadami i innymi znajomymi (...)* (s. 245), a także *(...) nie podejmują się wspierania bliskich, którzy wymagają opieki* (s.248). Nie oznacza to jednak, że stronią od uczestnictwa w akcji charytatywnej, w myśl wyznawanych wartości, że za doznane dobro (doświadczyli go w DDP) powinni się odwdzięczyć.
- Należałoby dokonać swego rodzaju bilansu wartości usług otrzymanych oraz kreowanych przez osoby starsze i traktować lub nie pobyt w DDP jako działania wspierające społeczną produktywność osób starszych. Bez wątpienia natomiast pobyty w domach dziennego pobytu służą poprawie samopoczucia osób starszych, dają im szanse godnego starzenia się, zapewniając zaspokojenie pewnej części usług bytowych i kulturalnych, sprzyjają rozwojowi dzięki ofercie usług edukacyjnych, czemu w dysertacji poświęcono wiele miejsca. Natomiast – jak Doktorantka zauważyła w oparciu o przeprowadzone badania – domy dziennego pobytu nie wykorzystują swoich możliwości w kształtowaniu postaw produktywnych u osób starszych, które nastawione są głównie na poprawę własnego dobrobytu. Postulaty sformułowane w dysertacji, także pod adresem jednostek samorządu terytorialnego mogłyby pozytywnie wpłynąć na zmiany tego stanu rzeczy, gdyż lokalne ośrodki takie jak domy dziennego pobytu pełnią znaczącą pozytywną rolę w poprawie społecznej integracji ludzi starszych.

Konkluzja

Reasumując, chciałabym podkreślić, że niezależnie od zawartych w mojej recenzji pewnych krytycznych sformułowań pod adresem ocenianej rozprawy, wyrażam głębokie przekonanie o jej walorach wskazujących na dojrzałość naukowo-badawczą mgr Magdaleny Głowackiej oraz jej umiejętność samodzielnego prowadzenia badań. Rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim zawarte w Ustawie z dnia 21 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i